

ZAMONAVIY TIFLOPSIXOLOGIYANING SHAKLLANISHI

Xaydarova Zuxra CHoriyevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tiflopsixologiyaning predmeti, vazifalari, usullari, ko'rishning inson hayotidagi o'rni hamda zamonaviy Tiflopsixologiyaning fan sifatida shakllanishini yoritib bergan. Shuningdek, ko'zi ojizlar va zaif ko'ruvchilar psixologiyasining hozirgi holatini aks ettirish bilab birga, "Tiflopsixologiya" maxsus psixologiyaning ko'rish qobiliyati zaif odamlarning aqliy rivojlanishini o'rganadigan bo'limi ekanligini ko'rsatib bergan.

Kalit so'zlar: tiflopsixologiya, tiflopedagog, ko'zi ojizlar va zaif ko'ruvchilar, defektologiya, oftalmologiya, psixofiziologiya, polisensor o'zgarishlar, tendentsiya, oligofreniya, ambliopiya, strabismus.

Abstract: In this article, the author illuminates the subject, tasks, methods of typhlopsychology, the role of vision in human life, and the formation of modern typhlopsychology as a science. Also, reflecting the current state of the psychology of the blind and visually impaired, "Thillopsychology" showed that special psychology is a branch of psychology that studies the mental development of visually impaired people.

Key words: typhlopsychology, typhlopedagogy, blind and visually impaired, defectology, ophthalmology, psychophysiology, polysensory changes, tendency, oligophrenia, amblyopia, strabismus.

Аннотация: В этой статье автор освещает предмет, задачи, методы тифлопсихологии, роль зрения в жизни человека и становление современной тифлопсихологии как науки. Также, отражая современное состояние психологии слепых и слабовидящих, "Тифлопсихология" показала, что специальная психология является разделом, изучающим умственное развитие слабовидящих людей.

Ключевые слова: тифлопсихология, тифлопедагог, слепые и слабовидящие, дефектология, офтальмология, психофизиология, полисенсорные изменения, тенденция, олигофрения, амблиопия, страбизмус.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Bizga ma'lumki, maktabgacha va maktab ta'lim muassasalarining tiflopedagoglari, ko'zi ojizlar va zaif ko'ruvchilar maktablari o'qituvchilari, tarbiyachilari, defektologiya bo'limlarida ko'rishda nuqsoni bo'lgan kattalarning mehnat qobiliyatini tiklash bo'yicha idoralari, maktablarda reabilitatsiya bo'yicha mutaxassislar uchun o'quv rejalari "Tiflopsixologiya" kursini o'z ichiga oladi.

Ushbu maqolada, biz so'nggi yillarda tiflopsixologiya sezilarli yutuqlarga erishganiga asoslandik. Bu vaqt ichida g'ayritabiiy bolalar psixikasining rivojlanishining o'ziga xos jihatlarini, voyaga etganida ko'rishni yo'qotgan shaxslarning psixologik xususiyatlari to'g'risidagi bilimlarimizni ochib beradigan yangi va keng faktik materiallar to'plandi. Bu

vizual mahrumlik (cheklovlar) va ularni tuzatish usullari sezilarli darajada kengaytirildi. Hissiy etishmovchilik sharoitida rivojlanish nazariyasini yanada chuqurlashtirish uchun zarur shart - sharoitlar yaratildi.[1]. Bundan tashqari, protsessual yondashuv yangi, shaxsiy yondashuv bilan almashtirildi. Bunda psixik jarayonlar va holatlar bir - biridan ajralgan holda, mavhum emas, balki shaxsning tarkibiy qismlari sifatida ko'rib chiqildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS)

Yangi eksperimental faktlarning to‘planishi va ularning nazariy umumlashtirilishi tiflopsixologiyani pedagogika fanlari qatoriga olib chiqdi. Tiflopsixologiyaning muvaffaqiyatlari nafaqat mamlakatimizda e'tirof etilmoqda, buning isboti, masalan, Meshcherya-Kovu va I.A. Sokolyanskiy kar - ko'r odamlarni o'qitish bo'yicha qilgan ishlari uchun, balki butun dunyoda mashhur bo'ldilar. Shuningdek, mashhur olim, psixologiya fanlari doktori, A.I. Gersen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universitetining tiflopedagogika kafedrası professori Aleksey Grigoryevich Litvakning kitobida ko‘zi ojizlar va zaif ko‘ruvchilarning ijtimoiy sharoitdagi psixologiyasi va xulq - atvori xususiyatlari ochib berilgan.[2].

Hozirgi vaqtda bizning oldimizda turgan asosiy vazifa defektologiya sohalaridan biri - ko‘zi ojizlar va zaif ko‘ruvchilar psixologiyasining hozirgi holatini aks ettirishdir. Bugungi kunda bo‘lajak tiflopedagoglarni tiflopsixologik bilimlar bilan qurollantirimasdan yuqori malakali defektolog va psixologlarni tayyorlashni tasavvur qilib bo'lmaydi. Shuning uchun ham biz ushbu maqolada defektologiyaning bir sohasi, ko'r va zaif ko'rish psixologiyasining hozirgi holatini aks ettirishni asosiy vazifa deb bildik.

Ko'r va zaif ko'ruvchilar psixologiyasining bir qator vazifalari orasida anormal bolaning aqliy rivojlanishini boshqarish muammosini ishlab chiqish hozirgi vaqtda birinchi o'rinda turadi. Yaqin vaqtgacha g'ayri - tabiiy bolalarning rivojlanishi masalalari birinchi navbatda nuqsonni tuzatish va qoplash nuqtai nazaridan hal qilingan. Shuning uchun, tiflopsixologiya va tiflopedagogikaning hozirgi rivojlanish darajasida ikkinchi darajali nuqsonlar paydo bo'lishining oldini olish uchun, anormal bolaning shaxsiyatini rivojlantirishni nazorat qilish ustuvor vazifa bo'lishi kerak.[3].

So'nggi yillarda ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarning rivojlanishi uchun ichki biologik, tug'ma va irsiy sharoitlar o'zgarganiga shubha qilish uchun hech qanday sabab yo'q, bu bolaning kognitiv sohasi va shaxsiyatini shakllantirishga ta'sir qiladi. Shu bilan birga, ko'rish patologiyasi bo'lgan bolalarda aqliy rivojlanish xususiyatlarining paydo bo'lishi, ko'p jihatdan mamlakatdagi tarixiy va ijtimoiy vaziyatning o'ziga xos xususiyatlari, bolalarni tarbiyalash va reabilitatsiya qilish tizimi bilan bog'liq.

Bolalarni dunyoni tushunish va yangi muhitga moslashishda qo'llab-quvvatlash uchun o'qituvchi va tarbiyachidan bolalarga jiddiy yordam ko'rsatish va ularning qiyinchiliklarini ko'rish qobiliyati talab qilinadi. Ijobiy rangli shaxslararo aloqalar bolalarga tashqi dunyoning yangi, murakkab, o'ta kuchli va xilma-xil ta'siriga, ma'lumotlarning ko'pligiga nisbatan fobiyalarni engishga yordam beradi.

Ko'rish qobiliyati zaif bolaning rivojlanishining psixologik xususiyatlariga oid materiallar tashqi ta'sirlarni tahlil qilish bilan birgalikda bolaning shaxsiyatini muvaffaqiyatli shakllantirishga imkon beradi. Mahalliy va xorijiy tiflopsixologlarning psixologik tadqiqotlarini tahlil qilish asosida taqdim etilgan material o'qituvchiga bolalarga ularning boy ichki dunyosini shakllantirish imkoniyatlarini ochib berish, aqliy hayotning boyligini kashf etish va hayotda qanday harakat qilishni o'rgatish imkonini beradi.

Chuqur ko'rish qobiliyatidan aziyat chekadigan odamlarda hissiy va aqliy tasvirlarning shakllanishi qanday davom etadi? Ular qanday farq qiladi? Ularning shakllanish jarayoni qanday davom etadi va tasvirning o'zi nima? Agar farqlar mavjud bo'lsa, ular nima? Bu savollar tiflopsixologiyaning asosiy savolidir, uning javobi mavjud bo'lganidan beri hali sahnani tark etmagan. Avvalgidek, ikki xil nuqtai nazar mavjud: ko'rlar va ayniqsa ko'rish qobiliyati zaif odamlarning psixologiyasi mavjud emas va bo'lmasligi kerak, chunki ko'rlar oddiy ko'ruvchilardan farq qilmaydi va ko'rishda o'ziga xoslik bor deb hisoblaydiganlar bo'lgan. Ko'zi ojiz va zaif ko'rish psixologiyasida ko'rish qobiliyatining etishmasligini aks ettiruvchi xususiyatlar bilan ajralib turadigan va ko'rish qobiliyati buzilgan odamlarning psixologik tizimining barcha tuzilmalarida namoyon bo'ladigan maxsus tiflopsixologiya mavjud.[4].

NATIJALAR (PEZYJIBTATY / RESULTS)

Shuning uchun ham oftalmologiya, psixofiziologiya, psixologiya va pedagogikaning zamonaviy rivojlanishi bizga ko'rish qobiliyati buzilgan odamlar tomonidan dunyoning aqliy aks ettirish xususiyatlarini tahlil qilish, ko'rish patologiyasini tuzatish va kompensatsiya qilishning yangi yo'nalishlarini ko'rsatish imkonini beradi. "Tiflopsixologiya" maxsus psixologiyaning ko'rish qobiliyati zaif odamlarning aqliy rivojlanishini o'rganadigan bo'limi sifatida o'z nomini yunoncha "tiphlos" - ko'rlardan oldi va dastlab uning mazmuniga faqat ko'rlar psixologiyasini kiritdi. Hozirgi vaqtda tiflopsixologiyaning tadqiqot ob'ekti nafaqat ko'rlar, balki chuqur ko'rish qobiliyati buzilgan odamlardir.

Tiflopsixologiya ko'rish qobiliyati buzilgan shaxslarning rivojlanish qonuniyatlari va xususiyatlarini, vizual analizator faoliyatining buzilishi bilan bog'liq bo'lgan ma'lumotlarning kamchiliklarini qoplashni ta'minlaydigan kompensatsion jarayonlarning shakllanishini va bu nuqsonning aqliy rivojlanishga ta'sirini o'rganadi.

Ko'rish qobiliyati buzilgan shaxslarning alohida faoliyat sohalarining tobora ortib borayotgan qisqarishi va zamonaviy jamiyatdagi faoliyatning turli shakllari o'rtasidagi aloqalarning kengayishi, ularning jahon hamjamiyatining faoliyat tizimiga kiritilishi tiflopsixologiya predmetini kengaytirishni talab qildi. Bu albatta, shaxs va uning xususiyatlarini o'rganish bilan cheklanib qolmasdan, balki uning oiladagi aloqalari va munosabatlarini, jamiyatdan, aniq odamlar va tashkilotlardan ko'zi ojizlarga bo'lgan munosabatini o'z ichiga oladi.

Tiflopsixologiyaning fan sifatida aniqlanishi va rivojlanishi maxsus maktablarda ko'zi ojizlar uchun ta'limni tashkil etish bilan bog'liq. Birinchi maktabni Parijda Valentin Xauis 1784-yilda ochgan. Ko'rlar psixologiyasining tahlilini birinchi marta fransuz

psixologiyasidagi materialistik oqim asoschisi Deni Didro o‘zining “Ko‘rlar haqida ma’lumot uchun maktub” asarida olib borgan.[5].

Shuningdek, O‘zbekistonda tiflopsixologiya va tiflopedagogika yo‘nalishi bo‘yicha E. G‘oziev, G.B. Shoumarov, R.R. Boqijonov, N.Z. Abidova, M.P. Davletshin, S.M. Dangalov, K.Q. Mamedov, F.U. Qodirova, Z.X. Xusniddinova R.M. Pulatova, L.R. Mo‘minova kabi olimlar tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati hamda ko‘zi ojiz o‘quvchilar xarakterining o‘ziga xos psixologik xususiyatlarini o‘z asarlarida yoritib berdilar.[6].

Ilmiy psixologiyaning shakllanishi T. Geller, M. Kunz, K. Byurklen, P. Villi, Krogus, V.S. Sverlova, M.I. Zemtsova, Yu.A. Kulagina, A.G. Litvak, N. Barraga, T. Katsfort, M. Gottesman, Y. Xetvell, M. Tobin va boshqalarning asarlari bilan bog‘liq. Biroq, bir qator mualliflar, ayniqsa, ko‘zi ojizlar va zaif ko‘ruvchilarga xos bo‘lgan umumiy psixologik qonuniyatlarga asoslanib, tiflopsixologiya (P.Villi, F.I.Shoev) mavjudligini inkor etadilar.

MUHOAKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

So‘nggi paytlarda pedagogika va psixologiya, sotsiologiya va ko‘rlarning hayoti va faoliyatini o‘rganishga qaratilgan boshqa fanlarni birlashtirgan yangi "tifologiya" tushunchasi qo‘llanila boshlandi.

Jahon tiflopsixologik adabiyotida ko‘r odamning psixologiyasi oddiy ko‘ruvchi shaxsning rivojlanishiga qanchalik yaqin ekanligi yoki uning qanchalik o‘ziga xosligi haqida ikkita pozitsiya mavjud bo‘lib, bu o‘ziga xos aqliy rivojlanish standartini yaratishni talab qiladi. Bu ikki pozitsiya bir-biridan butunlay ko‘r yoki ko‘rish qobiliyati zaif bolaga munosabatda farqlanadi. Ikkinchisi ko‘rish nuqsonini, uning funktsional ahamiyatini va rivojlanishning butun jarayoniga ta‘sirini aqliy rivojlanishning boshlang‘ich omili sifatida qabul qiladi. Bu muqarrar ravishda bolalarda polisensor o‘zgarishlarning imkoniyatlarini etarlicha baholamaslikka olib keladi va bu mualliflar ongli yoki ongsiz ravishda o‘zini namoyon qiladilar. Ko‘ruvchi odamlarning rivojlanish darajasi bilan solishtirganda odatda kam baholanadigan rivojlanishning o‘ziga xos psixologik standartining pozitsiyasi (Xeyes, 1953; Tillman, 1967; Wheels, 1970 va boshqalar).

Birinchi guruh olimlarga T. Katsfors, 1951; Gomulitskiy, 1961; Maksfild, 1936; V. Uilyams, 1968; M. Tobin, 1972; V. M. Kogan, A. G. Litvak, M. I. Zemtsova, L. I. Solntseva va boshqalar kiradi. Ular ko‘r bolalarning aqliy rivojlanish dinamikasini ko‘r va erta yoshdagi ko‘rlarning umumiy ruhiy holati o‘rtasidagi sezilarli farqlar ko‘rish qobiliyati bo‘lgan bolalarning aqliy rivojlanish dinamikasining yaxshilanishi tufayli asta-sekin tekislanadi deb e‘tirof etdilar. Masalan, M.Tobin (1972), har bir yosh guruhida ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning eng yaxshilari aqliy rivojlanishida ko‘ruvchi bolani ortda qoldirishi mumkinligini ta‘kidlaydi.[7].

Tibbiy, psixologik va pedagogik vositalardan foydalangan holda ko‘rish nuqsonlarini tuzatish va kompensatsiya qilish uchun ishlab chiqilgan tizimlar ko‘rish nuqsonlari bo‘lgan bolalarning aqliy rivojlanishining yuqori darajasiga erishish qobiliyatini ko‘rsatdi. Bolalar psixikasini shakllantirishda ko‘rish buzilishi bilan bog‘liq bo‘lgan xususiyatlarini hisobga

olgan holda bolalarning imkoniyatlari va ehtiyojlaridan kelib chiqish kerak. Bu ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarga nisbatan yangi pozitsiyaning paydo bo'lishiga olib keldi.

Ko'rlarning kognitiv faoliyatida o'ziga xos xususiyatlar mavjudligini A.I. Skrebitskiy (1903) va A.M. Shcherbinalar (1916) bo'rttirib ko'rsatishdilar. Rus defektologiyasi va tiflopedagogikasında L.S. Vygotskiy ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarda aqliy jarayonlarning xususiyatlari statik emas degan g'oyani ilgari surdi. Xususan, so'nggi yillarda butun dunyoda sodir bo'lgan ko'rish qobiliyati zaif odamlar tarkibidagi o'zgarishlar bilan bog'liq holatlarni R.M. Boskis (1963); Solovyova (1956); M.I. Zemtsova (1956); V.S. Sverlov (1949) va boshqalar yoritishga harakat qildilar.[8].

Bolalar tiflopsixologiyasining ob'ekti ko'r, ko'rish qobiliyati zaif va ambliyopiya va strabismus bilan og'rigan bolalardir. Hozirgi vaqtda ko'zi ojiz odam tushunchasi tahlilchilarning etakchi tizimini belgilash pozitsiyasidan ko'rib chiqilmoqda, uning asosida pedagogik jarayon olib borilmoqda. Shuning uchun ko'r tushunchasi bolalarning ikkita toifasini o'z ichiga oladi. Brayl tizimi asosida, teginish orqali idrok etish uchun mo'ljallangan darsliklar yordamida "0" vizasi va yorug'likni idrok etish qobiliyatiga ega bo'lgan bolalar. Shuningdek, ko'zni yaxshi ko'rish uchun 0,04 gacha bo'lgan qoldiq ko'rish o'tkirligi, shu jumladan tuzatish bilan ko'ruvchi bolalar.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, hozirgi kunda mamlakatimiz va xorijdagi maktablarda tahsil olayotgan ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslar sonidagi o'zgarishlar bir qancha tendentsiya yoki yo'nalishlarga ega. Masalan, Rossiyalik L.I. Kirillovaning tadqiqoti Rossiyadagi maxsus maktablar namunasi qoldiq ko'rish qobiliyatiga ega bo'lgan bolalar sonining sezilarli o'sishini ko'rsatdi (90% gacha). Ko'zi ojizlar maktablarida bolalarning atigi 3-4 foizida umumiy ko'rlik, 7 foizida yorug'lik hissi, 10 foizida ko'rish qobiliyati 0,06 dan yuqori.[9].

Ikkinchi tendentsiya - bolalarda murakkab vizual buzilishlarning ko'payishi. Faqat bir nechta bolalarda vizual buzilishlar mavjud bo'lib, ular vizual funktsiyalarning bir martalik buzilishi bilan tavsiflanadi. Muallif tomonidan o'tkazilgan Toshkent shahridagi Ko'zi ojizlar maktablarining bolalarini tahlil qilish materiallari shuni ko'rsatadiki, o'rganilayotgan bolalarning aksariyati ikki yoki uch xil ko'z kasalliklariga ega, bu esa ushbu toifadagi bolalarning yanada o'sishidan dalolat beradi.

Uchinchi tendentsiya - ko'rish kasalliklari bilan birga keladigan boshqa qo'shimcha nuqsonlarning ko'payishi, shu jumladan markaziy asab tizimining buzilishi bilan bog'liq. Shunday qilib, ko'zi ojiz boshlang'ich maktab o'quvchilarining 77,6 foizida ko'rishning buzilishi miya yarim paksi, aqliy zaiflik, zaiflik bosqichidagi oligofreniya, markaziy asab tizimining organik shikastlanishlarining qoldiq hodisalari, ensefalopatiyalar, nevrozga o'xshash holatlar bilan birga boshqa asosiy kasalliklar: nutq, motor sohasi va boshqalar keladi.[10].

Shunday qilib, zamonaviy inson hayotining ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik sharoitlari, shuningdek, tibbiyot fanining rivojlanishi tiflopsixologiyaning o'ziga xos ob'ektiga ta'sir

ko'rsatdi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, so'nggi o'n yillikda ko'r va zaif ko'ruvchilar psixologiyasi oldinga sezilarli qadam qo'ygan bo'lsa-da, uning ba'zi masalalari yanada rivojlantirishni talab qiladi.

**ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /
REFERENCES):**

1. Abidova N.Z. Maxsus psixologiya (Tiflopsixologiya). Toshkent-2017.
2. Abdurahmonov F., Davletshin M. Odamlar bilan qanday muloqotga kirishish va yondashish kerak. - Toshkent, 1996.
3. Dangalov S.M. Tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati. Toshkent - 2010.
4. Литвак А.Г. Психология слепых и слабовидящих [Текст]: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. - СПб: Каро, 2006. - 324 с.
5. Qodirova F.U., Xusnuddinova Z.X. Tiflopedagogikaning umumiy masalalari. Toshkent. 2023.
6. Абдурасулов О. А. Психологические основы методологических подходов к человеку и технике. // Educational Research in Universal Sciences. ISSN:2181-3515. Volume 3| Special issue 2 |2024. Multidisciplinary Scientific Journal. <https://erus.uz/index.php/er/article/view/5757>. 165-170.
7. Абдурасулов О. А. Человеческий фактор и ценность - главные направления наших реформ. <https://web-journal.ru/journal/article/view/5133> том. 20 № 3 (2024): Лучшие интеллектуальные исследования. 206-210 стр.
8. Abdurasulov O.A. Texnologiya falsafasi nima? SCIENCE SHINE international scientific journal Issue 30, Volume 2| ISSN 3030 - 377X 30.11. 2024. <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-falsafasi-nima/viewer>.
9. Abdurasulov O. A. O'zbekistonda globallashuv sharoitidagi ma'naviy yangilanishning o'ziga xos xususiyatlari. // TADQIQOTLAR jahon ilmiy - metodik jurnali. 36- son, 3- to'plam, Aprel - 2024. <http://www.tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/download/2727/2550>. 191-193 betlar.
10. Kim L.A. The Experience Of The Environmental Movement Of Uzbekistan In Maintaining The Health Of The Nation. International Journal of Research Available <https://edupediapublications.org/journals> Volume 07 Issue 04, April 2020 // Индия, импакт.